

נתקבלו במערכת

החומש המנוקד חורב החדש. החומש וההפטורות ומפרשיהם ערוכים מחדש בניקוד מלא ברוב פאר והדר, עם ביאורי האונקלוס, 'נתינה לגר' ו'אורך ימים'.

5 כרכים. ירושלים, חורב, תשע"א. (02-5632204)

בדרך כלל החומשים לשימוש יומיומי (או שבת־שבת) מתחלקים לשני סוגים: חומשים 'פשוטים' עם תרגום ורש"י ואולי עוד מפרש או שניים לשימוש שוטף, שהם גם זולים במחירם ואין ייחוד בפירושיהם וברמת הגהתם (וכלל חומשים שבהם שיבושים קשים ורבים להחריד!), וחומשים איכותיים, הכוללים פירושים חשובים ומוגהים, בדרך כלל גם בכרכים גדולים־יחסית שבאופן טבעי אינם מיועדים לנשיאה קבועה לבית הכנסת. הוצאת 'חורב' (עם הוצאות בודדות אחרות) משתדלת לרכוב אתרי רכשי, והיא הוציאה לאור עתה סידרת חומשים במהדורה עממית (בגדלים שונים) עם נוסח מקרא מתוקן־ביותר על פי הלישנא־בתרא של הכרעות הרב מרדכי ברויאר ז"ל ותלמידיו, התרגום (שברוב המהדורות משובש מאודו!) מוגה על פי כתבי יד ומפוסק, הפירוש המעולה 'נתינה לגר' על התרגום ערוך מחדש ומתוקן, הפירוש 'אורך ימים' שנדפס לראשונה בהוצאת 'אשכול' - שהוא פירוש קצר, מילולי וענייני, על כל פסוק ופסוק, המבוסס בעיקר על התרגומים ועל פירוש רש"י, ופירושים נוספים, כולם מנוקדים ניקוד מלא ומפוסקים היטב. להשלמת המלאכה צורף בסוף כל כרך נספח ובו טבלאות, סיכומים ותרשימים המסייעים להבנת מקומות קשים בחומש, וכן תפילות השבת במהדורה שלמה, מתוקנת ומוגהת. ברכות למו"ל מיכאל זאב נ"י ולצוותו על היוזמה ועל הביצוע לתועלת הרבים, ילכו מחיל אל חיל.

פרסומי ניסא. סיפורי נסי ונפלאות השי"ת ותיאור מאורעות השואה שעברנו בגיא צלמות ושאל תחתיה תחת ידי הרשעים הנאצים הארורים ימ"ש, מתובל בדברי חיזוק והשקפה, ובסופו שאלות ותשובות בענייני השואה. מנשה הקטן אבדק"ק אונגוואר. מהדורה מחודשת ומורחבת. ירושלים, מכון משנה הלכות, תשע"א. רסג עמ'. (02-5869097)

הגאון רבי מנשה קליין שליט"א, מגדולי הפוסקים בדורנו, ראש ישיבת בית שערים בניו יורק והאדמו"ר של קהילות אונגוואר בארץ (קרית אונגוואר' בשכונת רמות בירושלים) ובארה"ב, ידוע בעיקר על שם ספר התשובות החשוב שלו 'משנה הלכות' שיצאו ממנו כבר לאור כעשרים כרכים. לא כולם יודעים שהוא התבגר כ'נער שואה' במחנות ריכוז קשים ומרים, ושני ניסים גדולים קרו לו - שנותר בחיים, ושהצליח לחזור לגירסת נעוריו ולעלות במעלות התורה עד שהגיע לאן שהגיע. בספר זה מתאר הרב קליין שליט"א בל"ג פרקים את הארועים שעברו עליו בשואה, את הצרות ואת הניסים, את הנוראות ואת הנפלאות, כאשר הוא מעיד 'שכל מה שנכתב כאן אינו אפילו מעט מזעיר ממה שעבר עלינו'. הוא מדגיש פעם אחר פעם שכמו שהיטלר לא הבחין בין יהודי ליהודי - כך כל היהודים על כל גווניהם כאחד קדשו את השם ביסוריהם ובמותם, כאשר רובם הגדול של היהודים שלא שמרו מצוות היו תינוקות שנשבו 'וכנראה התחרטו על מעשיהם', כמו אותו יהודי מתבולל שהלך לצידו בדרך חזרה למחנה הריכוז אחרי עבודת הפרך במשך היום וראה אותו מתפלל לעצמו מנחה,

וביקש ממנו שיגביה מעט את קולו כדי שגם הוא ישמע, 'ולאחר התפילה אמר לי כשדמעות בעיניו שמעולם לא שמע כדבר הזה'. הרב קליין שליט"א, גם לאחר פרספקטיבה של למעלה משישים שנה, עומד על דעתו ש'העת היא היתה עת צרה ליעקב אשר כמוהו לא היה מאז היתה יהודה לגוי, ואפילו הצרות שבימי חורבן בית המקדש שנהרגו רבבות ורבי רבבות מעם ישראל לא הגיעו לשליש ולרביע ממה שעבר עלינו ועל בשרינו! הוא מתאר איך המלחמה לגביו התחילה למעשה כבר בשנת תרצ"ח, כשהיטלר כבש חלק מצ'כוסלובקיה ושונאי ישראל בכל הארץ הרימו ראש, והתחילו לענות את היהודים ולהציק להם באופנים שונים. הוא מתאר בקיצור רב את הימים שלפני המבול, את משפחתו ואת רבותיו, ואיך שמתחילת המלחמה הצרות הלכו והתגברו עד שהיה קשה לשאתן. אולם הגירושים והרציחות ההמוניות התחילו בפסח תש"ד, כשכנסו הגרמנים להונגריה. הרב קליין הספיק לעבור במחנות אושוויץ, בונא ובוכנוולד, והסיפורים שלו משם מסמרים שיער, בעיקר דבריו על הימים האחרונים לפני השחרור, בהם מלאך המות 'עבד שעות נוספות'. אחרי השחרור נלקח לצרפת, ורק לאחר מאבקים ממושכים הופרדה קבוצת הנערים שומרי המצוות וניתן להם אוכל כשר וחינוך יהודי. פגישה אחת עם הרבי מצאנז-קלויזנבורג זצ"ל, הוא עצמו אוד מוצל מאש, הביאה אותו ללמוד ואח"כ ללמוד בישיבות בארה"ב, ולהגיע לאן שברוך ה' הוא הגיע. חציו השני של הספר הוא 'מדור שאלות ותשובות, מכיל בקרבו שו"ת ובירורי הלכה בענייני התקופה בשנות השואה האיומה, ואחריהם כמה קינות על השואה. שיזכה הגר"מ קליין שליט"א ללמוד וללמד לשמור ולעשות ולקיים, וגם לכתוב ולפרסם, עוד שנים רבות בריאות וטובות.

קבץ על יד. דברים שבכתב היוצאים לאור בפעם הראשונה. סדרה חדשה ספר

כ (ל). ירושלים, הוצאת מקיצי נרדמים, תשע"א. 385 עמ'. (02-6797942)

כרכי 'קבץ על יד' הנדפסים מדי מספר שנים כוללים חיבורים קטנים שאין בהם כדי ספר, היוצאים לאור בפעם הראשונה מכתבי יד ע"י חוקרים שונים. מה שבולט בכל הספרים שיוצאים לאור ע"י הוצאה זו, שבקרוב ימלאו מאה וחמישים שנה להקמתה, הוא ה'מכובדות' - עמוד השער ה'נקי' שכולל בתוכו תמיד אותו נוסח: 'ספרים היוצאים לאור על-ידי חברת מקיצי נרדמים, השנה, והכיתוב 'שנת X [הפעם קמ"ט] ליסוד החברה ושנת Y [הפעם ע"ח] להעברתה לא"י; בגב השער נמצאת תמיד רשימת 'ראשי החברה' - שמות (בלי תארים!) של כמה מבכירי החוקרים היום במדעי היהדות, כשהפותח אותה הוא היו"ר, עתה פרופ' יונה פרנקל, והמסיים הוא 'מזכיר הכבוד' - ידידי פרופ' שמחה עמנואל; אחר כך רשימה של 'חברי הכבוד' - תריסר חוקרים ומהדירים בעלי שם, שליד שמם מצויינת עיר מגוריהם (ארבעה מירושלים, שלושה מניו יורק, שניים מפריז, אחד מתל אביב, אחד מלונדון ואחד מקיימברידג'). כל ספר חדש של 'חברת מקיצי נרדמים' מוקדש לזכר חברי החברה 'שהלכו לעולמם בין קובץ לקובץ' - הפעם המדובר על פרופ' עזרא פליישר ז"ל, מגדולי חוקרי הפיוט בכל הזמנים, שהיה יו"ר החברה ונפטר לפני כמה שנים. המכובדות הזאת באה לידי ביטוי גם בשער הלועזי שבסוף הספר, שעתה לראשונה הוא שער באנגלית, שהחליף את השער בלטינית שנהג בספרים שיצאו לאור בשבעים השנים האחרונות, שגם הוא החליף מזמן השואה את השער בגרמנית שנהג בספרי 'חברת מקיצי נרדמים' בשמונים שנותיה הראשונות... הסימון הכפול "כ (ל)" נובע מהעובדה שבחו"ל יצאו לאור בזמנם עשרה כרכי 'קבץ על יד', ולאחר הפסקה החלו להוציא אותם מחדש בארץ, כך שהכרך הראשון הארצישראלי סומן א (יא), וכן הלאה, עד היום. ולתוכן: שישה פרקים בכרך זה, הראשון

כולל שני קטעי גניזה למדרש שיר השירים רבה, מן המדרשים הארצישראלים העתיקים ביותר, שערכו כנראה אף לא הכיר את התלמוד הבבלי! המהדירה צירפה מבוא מדעי מקיף ומפורט, ובו בין השאר מיון כל כתי"י של מדרש זה והצבעה על המשובחים שבהם, לקראת הוצאה לאור עתידית מדויקת של שיה"ש רבה. בהמשך מובא פיוט 'טל' עתיק נוסף מאת הקליר, שרידים חדשים מ'ספר הדינים' של ר' יהודה כהן תלמיד רבנו גרשום מאור הגולה שההדיר שמחה עמנואל עצמו, ותשובות של ראשונים אשכנזיים קדומים בענין 'מתנתא טמירתא' על פי כתי"י אחד של ספר 'אור זרוע' (בהע' הראשונה, עמ' 107, מעיר החוקר הערה ראוייה לציון בקשר להוצאה לאור החדשה של ספר אור זרוע ע"י רבני ישיבת אור עציון בשיתוף עם מכון ירושלים: להבנתו הם הגיעו למסקנה שישנם הבדלים רבים בין כתבי היד ולכן החליטו לקבוע את הנוסח במקומות המסופקים על פי שיקול דעתם, בעוד שלדעתו קיים נוסח אחד בסיסי שאפשר לזהות אותו ושראוי לקבוע את הנוסח על פיו, עיי"ש). בהמשך הרב אלי גורפינקל מבית אל מפרסם מהדורה ביקורתית עם מבוא והערות של חיבור חשוב שמעולם לא נדפס - ספר פולמוסי שחיבר חכם מהקהילה החשובה בקנדיאה (האי כרתים שליך יון) בסוף תקופת הראשונים נגד עשרות פסקאות בפירוש הרמב"ן על התורה, כאשר הוא מגן בתקיפות על הרמב"ם ור"א אבן עזרא מול תוכחותיו של הרמב"ן כנגדם. המהדיר מניח שהחיבור כמעט שלא הופץ בזמנו בין השאר משום חריפות דבריו של המחבר, ר' זכריה בן משה הכהן, שלא ערבו לאוזני הקוראים שהעריצו את הרמב"ן הגדול והקדוש. החיבור האחרון כולל כרוניקה היסטורית מלפני מאתיים ושלושים שנה של החכם הקראי עזריה בן אליה מחצי האי קרים שבצפון הים השחור, ובו הוא מתאר את המאבק הקשה ורב-התהפוכות בין הטורקים והרוסים על השליטה בחצי האי הזה ובתושביו, ואת תולדות הקהילה הקראית שפרחה שם באותה תקופה. בנספח ד למאמר זה (עמ' 378 ואילך) מציינת החוקרת שהחכם הקראי הידוע אברהם פירקוביץ (אב"ן רש"ף) פירסם לפני כמאה חמישים שנה, בעיצומה של 'מלחמת קרים' שהתחוללה בחצי האי הזה בין רוסיה לבין בנות הברית - האימפריה העות'מאנית, בריטניה, צרפת וסרדיניה, קטעים מהכרוניקה הזו מתורגמים לרוסית בכתב עת היסטורי רוסי, וכפי שניתן היה לצפות על פי זיופיו הידועים - פירקוביץ סטה גם כאן בתרגומו באופן משמעותי מהנוסח המקורי, הפעם בגלל רצונו להדגיש את ההבדל והריחוק בין הקראים ליהודים הרבניים; למשל, הכותב מכנה גם את הקראים בדרך כלל 'בני ישראל' ו'יהודים', ובכל המקומות האלו שינה פירקוביץ בתרגומו ל'קראים'; כך המשפט 'נשארנו אנחנו בני מקרא ורבנים היושבים בעיקר קראסוב' וכו' - תורגם אצלו כאילו היה כתוב 'נשארנו אנחנו הקראים והיהודים', ובכל מקום שהמחבר קורא ליהודים 'אחינו' מחליף זאת פירקוביץ בכינוי 'היהודים הרבניים'. ל'חברת מקיצי נרדמים' זכויות היסטוריות בשדה הספר התורני, ויהי רצון שראשיה ישיכלו לקדם אותה ולהרחיב את פעולותיה לקראת יובל ק"ף שנים לייסודה ואחריו.

בעקבות המחבר. עיוני הלכה בשולחן ערוך לרבנו יוסף קארו חלק אורח חיים.

מאת שאול דוד בוצ'קו. כוכב יעקב, תשע"א. 50+תעז עמ'. (02-9972023)

הרב בוצ'קו שליט"א משמש כראש הישיבה בכוכב יעקב וכרב היישוב, והוא גם מחבר פורה (זה עתה גם יצא לאור כרך נוסף, על פרשת בא, בסידרת ספריו 'בעקבות רש"י - ביאור ועיון' [כתבתי על הסידרה ב'המעין' מט, ג - ניסן תשס"ט עמ' 105-104]). בספר 'בעקבות המחבר' נמצאים כחמישים דיונים בדעתם של גדולי האחרונים, מתוך עיון בדברי ראשונים

ואחרונים ובדברי מרן המחבר זצ"ל, בענייני ברכות ותפילות ושבתי ומועד. המחבר משבח בהקדמה את דרכו של מרן הרב עובדיה יוסף שליט"א, ולדבריו גישתו מביאה להלכה 'שנראית פשוטה יותר ואנושית יותר, שדרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום', וזה מתאים לעובדה שהרב בוצ'קו נוטה בפסקיו בדרך כלל לקולא. אולם קולא גורפת מדי לענ"ד נמצאת בעמ' רסו ואילך, שם דן המחבר בשאלת חילול שבת להצלת גוי. בעקבות תמיהתו הייתכן שאין ערך לחיי גוי, והרי 'חביב אדם שנברא בצלם' - הוא מגיע למסקנה שגוי שאינו עובד ע"ז מותר לכתחילה לחלל שבת לצורך הצלתו (לא רק משום איבה), כשהוא מסתמך על שיטת המאירי שכל דברי חז"ל נגד הגויים נאמרו רק על כאלו 'שאינם גורים בדרכי הדתות' - אך מתעלם מכך שדעה זו חריגה בין כל הראשונים, ולא נפסקה כלל להלכה. נוסף על כך טוען הרב בוצ'קו שהרמב"ן מתיר לחלל שבת כדי להציל גר תושב, שהרי כתב בהוספותיו לשה"מ עשה טז 'שנצטוינו להחיות גר ותושב להצילו מרעתו, שאם היה נטבע בנהר או נפל עליו הגל שבכל כוחנו נטרח בהצלתו ואם היה חולה נתעסק ברפואתו, וכל שכן מאחינו ישראל או גר צדק שאנו מחוייבים לו בכל אלה והוא בהם פיקוח נפש שדוחה שבת', מכאן שגם גוי בעל דרך ארץ הוא אדם חיובי; וכדי לדחות טענה של ת"ח אחד שהעיר שמפורש ברמב"ן שבענין פיקו"נ הוא מדבר רק על גר צדק ('בהם!!') ולא על גר תושב - מביא הרב בוצ'קו את פירושו של הרמב"ן על הפסוק 'גר ותושב וחי עמך' (ויקרא כה, לה): 'וטעם וחי עמך - שיחיה עמך, שממנה נצטוינו על פיקוח נפש במצות עשה', ומכאן הוא מוכיח שלדעת הרמב"ן גם על גר תושב מחללים שבת. אבל הדברים לא מסתברים כלל: 'ממנה נצטוינו' הכוונה שמאותם תיבות בפסוק אחר, 'וחי אחיך עמך', למדנו הלכות פיקו"נ בשבת, ומכאן שצריך להחיות את נפשו של גר תושב כל יום ולדאוג לרווחתו; אבל בשום אופן אי אפשר לדייק מכאן שמוותר גם לחלל שבת עבורו, נגד פשטות דברי חז"ל בכמה מקומות. ודברי המחבר שליט"א צ"ע. ולגבי הרמב"ם, המפרש שמוותר לפקח את הגל רק על ישראל ולא על גוי (פ"ב ה"כ) - קובע המחבר שדבריו נאמרו רק על גוי עובד ע"ז, ואין לדעתו סתירה לכך מההלכה המפורשת שאין מחללין את השבת בלידת בת גר תושב (שם ה"ב) - כי הגירסה בהל' יא היא שהיולדת היא 'בסכנת נפשות' ולא 'בסכנת נפשות', ועל כן מפני שאין סכ"נ אמיתית בלידה החמיר הרמב"ם לדעתו בבת גר תושב. אך כל הדברים האלו רחוקים מאוד מפשט הרמב"ם, וק"ו מדעתם של כמעט כל הפוסקים: הגירסה הנכונה ברמב"ם היא שהיולדת היא בסכנת נפשות (כ"ה בכל הדפוסים המדוייקים), ולכל הדעות לידה נחשבת סכנת נפשות; לא בכל מקום הרמב"ם מפרש ש'גוי' הוא כל גוי (ולחיפך, גם במקומות שהרמב"ם כותב 'עובד ע"ז' לעיתים הכוונה לכל גוי, ואכמ"ל), ואי אפשר לדייק משתיקתו שהכוונה רק לעובד ע"ז; וברור ופשוט שגם דעת הרמב"ם וגם דעת הרמב"ן היא שאין לחלל שבת על הצלת גוי מעיקר הדין אלא רק משום איבה. ודברי המחבר שליט"א בענין זה תמוהים לענ"ד מאוד.

ואכלת ושבעת. מדריך להלכות כשרות. אלישיב קנוהל יחד עם שמואל אריאל. ירושלים, תשע"א. 382 עמ'. (07-77756565)

לאחר הספר 'איש ואשה' העוסק בהלכות טהרת המשפחה בסדר ובסגנון ידידותיים, שיצא לאור במהדורות רבות, הפך לרב-מכר, ושידרג את הידע וההקפדה במצוה יקרה זו בעיקר בציבור הדתי-מודרני - פנה הרב קנוהל, רבו של כפר עציון, לכתוב ספר דומה בהלכות כשרות. בשיתוף עם הרב שמואל (ב"ר ישראל) אריאל, ר"מ בישיבת עתניאל שבדרום הר חברון, טרח הרב אלישיב להביא בפני הקוראים תמונה ברורה של הלכות האכילה בבית

היהודי, בדגש על יישום נכון של ההלכה במציאות העכשווית. המחברים עוסקים בהכשרים השונים, בהדגשה מהי שורת הדין ומה הן החמרות ראויות ולעומתן החמרות מיותרות, ומשלבים גם היבטים רוחניים ומחשבתיים, שעשויים להפוך לדעתם את הלכות הכשרות מנטל מכביד - לחלק מהחוויה הדתית-רוחנית של כל משפחה דתית. אחרי פרקי מבוא העוסקים בערכן של מצוות הכשרות, בהבדלי המנהגים ובתיאור עולם הכשרות בעידן המודרני, עוברים המחברים לעסוק בכשרות הדגים, מוצרי החלב והבשר, הלכות תערובת בשר וחלב, דיני הכשרת כלים וטבילתם, מאכלי גויים ומצוות התלויות בארץ, הלכות חרקים וכללי כשרות תוספי המזון, כללי אכילה מחוץ לבית וענייני כשרות בחו"ל, ניהול המטבח בשבת ויו"ט והלכות כשרות בפסח, ולבסוף הלכות דברים האסורים באכילה מחמת הסכנה. בפרק האחרון מציינים המחברים את העובדה הידועה שרבים מהדברים שחז"ל חששו להם משום סכנה אינם מסוכנים על פי המציאות הידועה לנו כיום, כמו משקה מגולה, בשר ודגים יחד, הצורך לטול מים אחרונים ועוד, ומביאים את הדעות השונות בפוסקים בכל אחד מהפרטים בפרק הזה (הם מוסיפים לרשימה את המנהג המודרני מְסַכְרֵי-החיים - העישון, ומצטערים שהפוסקים עדיין לא אסרו אותו באופן החלטי). המחברים מדגישים בהקדמה שהאפשרויות בחברת השפע המודרנית כמעט בלתי מוגבלות, ומצד אחד הדבר מסבך מאוד את הלכות הכשרות - אך מצד שני מציב בדרך כלל אלטרנטיבה לכל מציאות בעייתית מבחינה הלכתית, ומאפשר לצרכן בחירה בין מוצרים ברמות כשרות שונות. הרבנים הרב יעקב אריאל רב העיר רמת גן, הרב וייטמן רב תנובה והרב שלמה לוי ראש הכולל בישיבת הר עציון, עברו על הספר והעירו את הערותיהם. הסגנון הברור והעכשווי, העריכה והעימוד הנאים והמפתח המפורט, מבטיחים שגם הספר הזה ישכון בבתים רבים מאוד בישראל.

בדד, כתב־עת לענייני תורה ומדע. **חוברת 24**, אדר א תשע"א. עורך: עלי

מרצבד. אוניברסיטת בר אילן, רמת גן. 148+94 עמ'. (merzbach@macs.biu.ac.il)

שבעה מאמרים בעברית בגליון החדש של בד"ד ושנים באנגלית, נוסף לביקורת ספרים ותגובות. שני מאמרים עוסקים במידות שהתורה נדרשת בהן: הראשון הוא מאמר ארוך מאוד (והוא חלק שני; החלק הראשון התפרסם בבד"ד הקודם) של הרב ד"ר מיכאל אברהם מה'כולל' של האוניברסיטה, ושותפיו - שני אנשי מדעי המחשב, על מידות הדרש ההגיוניות (קל וחומר, בנין אב והצד השווה), תוך בניית מודלים הגיוניים ומתמטיים לניתוח היסקים מדרשיים הנלמדים במידות אלו, והסבר תופעות שונות בדרשות ההלכתיות בעזרתם. השני הוא מאמר של ד"ר אברהם ליפשיץ, המלמד במכללת 'אורות' שבאלקנה, העוסק בדרכי הפירכה של 'קל וחומר' בסוגיות שונות בגמ' והבנת אופיה של מידה זו לפיהן. שלושה מאמרים נוספים עוסקים בשאלות חשבוניות הקשורות לענייני קידוש החודש, מאמר אחד של תלמיד ישיבת הר עציון עוסק בשאלה פילוסופית-קיומית הקשורה לחובה לדון לכף זכות, והחלק העברי מסתיים במאמר קצר ומעורר ענין של הארכיאולוג והמחנך ד"ר יצחק מייטליס (מחבר הספר הנפלא 'לחפור את התנ"ך'), בו הוא מיישב באופן מחודש-ביותר את הקושיא העתיקה על השוויון הכמעט-מלא בין שני המניינים בספר במדבר, האחד שנערך סמוך לאחר יציאת מצרים והאחר בשנה הארבעים: לפי הסברו המנין הראשון כלל שישים ריבוא יוצאי צבא, והשני - שישים ריבוא יהודים העומדים להיכנס לארץ כנען, בהם אנשים נשים וטף; המפקד השני היה מפקד משפחתי, אין בו ציווי למנות 'כל זכר', ונמנות בו נשים (לא רק סרח בת אשר ובנות צלופחד), בניגוד למפקד הראשון שבו נמנו רק גברים מעל גיל

עשרים. לפי זה מתברר שמספר בני ישראל במשך ארבעים שנות הנדודים במדבר קטן והלך באופן משמעותי, וכך מובן איד 'כל עם המלחמה' במלחמה על העי בתחילת כיבושי יהושע כלל ארבעים אלף איש שולף חרב בלבד (יהושע ח, א), מספר תמוה מאוד אם מדובר על עם שיש בו שישים רבים גברים. דרך אגב מצא מייטליס דמיון מדהים בין מספר זה בימי כיבוש הארץ לבין מה שאירע בימי מלחמת השחרור: גם אז חיו בישראל כשישים ריבוא יהודים, ומתוכם כח המגן הפעיל כלל כארבעים אלף אנשי צבא! ראשונים ואחרונים פירשו את ההבדלים בין המניינים אחרת, אך הרעיון של ד"ר מייטליס מתאים לפשט הכתובים ומעורר מחשבה.

משנת ארץ ישראל עם פירוש ספראי. מסכת ברכות. עם מבוא ופירוש
היסטוריה-חברתי מאת שמואל זואב ספראי, בהשתתפות חנה ספראי. ירושלים, הוצאת מכללת ליפשיץ, תשע"א. יב+431 עמ'. (02-5380195)

זהו הכרך העשירי שיוצא לאור במסגרת מיוחדת זו - בית היוצר של משפחת ספראי. למסכת שבת של מהדורה זו (יצאה לאור בשני כרכים בתשס"ט) הוקדמו מבואות מקיפים המתארים את עקרונות עריכת כרכי 'משנת ארץ ישראל', שראשיתה בלימוד משנה משותף של פרופ' שמואל ספראי ז"ל, חתן פרס ישראל, עם ילדיו - בנו פרופ' זאב שיבל"א, איש קבוצת יבנה ואוניברסיטת בר אילן, ובתו פרופ' חנה ספראי ז"ל. הלימוד הזה הפך במשך הזמן לפרוייקט משפחתי במלוא מובן המילה, כשהכוונה היא שבסיומו יעמדו לפני הלומדים עשרות כרכים שיכללו פירוש חדש מדעי-מסורתי לכל שישה סדרי המשנה. בכרך ברכות, שיצא לאור לאחרונה, המבוא כולל כארבעים עמודים, ועוסק בהרחבה בין השאר בתיאור התפתחות התפילה בעם ישראל, קריאת שמע ומרכיביה, סוגי הסעודות וסדריהן בזמן חז"ל וההלכות שהושפעו מהן (נטילת ידיים לפנין ואחריהן, יין, מוגמר, סעודת אבלים, זימון, ברכות לפנין ואחריהן ועוד), ולבסוף דיון במבנה המסכת ובעדי נוסחה. בהמשך מובא לפני כל משנה צילומה מכת"י קופמן הידוע ועל ידו מודפס נוסח דפוס נפולי העתיק, ובתוך הפירוש מתקיים דיון שיטתי בענייני נוסח עם הכרעה במקום הצורך על פי עדי הנוסח השונים ועל פי הסברא, והסבר שיטתי למשניות עם ביאורים מפורטים בהיבטים המציאותיים וההלכתיים. כך למשל במשנה הראשונה במסכת ברכות מובאות כל הדעות בחז"ל המקבילות לזמן של 'משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן' עם הסבר ריאלי-היסטורי לכל אחת מהן, מוסבר ההבדל בין סעודות הכהנים לסעודות העם על רקע יחסי הכהנים והעם בתקופת הבית ואחר החורבן, מתוארת דרך הערכת השעות בתקופת חז"ל וחלוקת השעות והאשמורות ביום ובלילה, מוסברת המציאות של טבילה פרטית מול 'טבילה ציבורית', נידונה דרך לימוד הלכה מתוך 'מעשה' מול לימודה מתוך משנה 'הלכתית', מתואר סוף זמן אכילת קרבן פסח לפי כתבי הספרים החיצוניים (ספר היובלים - סוף האשמורה הראשונה, מגילת המקדש - עד עלות השחר), ועוד. בולט שמעטות-ביותר בפירוש ההפניות למפרשים הקלאסיים, ולא מובאות כמעט מחלוקות ראשונים ואחרונים בפירוש המשנה, כך שהפירוש 'מדלג' למעשה מתקופת חז"ל ישר למחקרי הדורות האחרונים, ועורכי הפירוש כנראה לא רואים בכך כל בעיה. המעוניינים ללמוד בשיטה כזו, וכן כל מי שיהיה מעוניין לברר פרט ריאלי או טקסטואלי זה-איר-אחר במשנה, יפיקו תועלת רבה מהסידרה; לעומת זאת בישיבות ובבתי המדרש תהיה בעיה קשה 'לעכל' צורת לימוד כזו, שבה נקטעת רציפות לימוד התורה לדורותיו באופן כה חד. נוסף על כך, המבוא והפירוש לברכות כוללים גם משפטים שקשה לקבל אותם, כמו 'במקורות מדור יבנה מסופר על מגמה להקדים את

קריאת שמע ולאומרה בדיוק בנץ החמה, זו הייתה כנראה ההלכה הקדומה והמקובלת, אך בדור יבנה התפשטה גם גישה אחרת, מקלה יותר... מבחינה חברתית דחיית מועד סיום הקריאה היא חלק מהתפשטותו של הנוהג והפיכתו לעממי יותר' (עמ' 9-10); 'האופי הדתי-חברתי של הסעודה בולט בסדרת מצוות וטקסים, במהלך הדורות עוצבו ההלכות כך שנראה כאילו המניע להן הוא הלכתי-טכני...' (עמ' 15); 'אי אפשר לראות במחשבת חז"ל התפתחות ישירה מעולם המחשבה המקראי' (עמ' 30); 'בתלמוד הבבלי נאמר בפשטות שאנשי הכנסת הגדולה חידשו את חובת הברכות; קשה לקבל מסורת זו כפשוטה, אך היא מוכיחה שעבור תנאים היה מוסד הברכות מקובל כקדום ועוטה הוד קדומים...' (עמ' 37); ובדיון על המונח 'חבורה' מתוארת פעילותם של ישו וחבורתו (עמ' 18). כך בפירוש על מסכת שקלים (ירושלים תש"ע) עמ' 71 כתוב שפירוש הרמב"ם בענין מסויים 'אינו משקף בהכרח את המציאות הקדומה - אלא את השקפתם של חכמים חשובים על סדרי זמנים; בעמוד שאחריו נכתב שעל מלאכת שלמה 'הלך שבי אחר הדרשה... אך בהבנה הפשוטה' אין זה כך; ובהמשך, בניגוד לדברי חז"ל והראשונים, קובעים העורכים ש'מחצית השקל אינה מצות עשה כלל ועיקר אלא תקנת חכמים'; ואח"כ, שוב בניגוד לדברי חז"ל: 'מעמדן של נשים [בהלכה] נקבע בכל תחום בנפרד לפי שיקוליהם של חכמים או לפי הנוהג המקומי, רק בדיעבד ובשלב מאוחר נוסחו הכללים'; ועוד: 'ההלכה המאוחרת הגדירה בתור קטן כל מי שגילו פחות משלוש עשרה, ההלכה התנאית הקדומה היתה גמישה יותר! להערכת משפטים אלו ורבים אחרים הדומים להם ירחיקו מסידרה זו, בצדק, אנשי תורה, ובכל מקרה ראוי לענ"ד להשתמש במהדורה מיוחדת זו בשיטת 'תוכו אכל קליפתו זרק' (אך לא תמיד כל-כך פשוט להפריד בין התוך לקליפה). תמוה בעיניי אם-כן שמכללת ליפשיץ, מכללה דתית להכשרת מורים שרבים מתלמידיה הם בני ישיבות, החליטה להעמיד את משאביה ואת יכולתה האירגונית לרשות מפעל מחקרי 'כבד' ורב-שנים זה, שאופיו רחוק כאמור מדרכו של הזרם המרכזי-התורני של הציבור הדתי.

מלאכת מחשבת. קובץ מאמרים בנושאי עריכה והתפתחות של הספרות התלמודית. בעריכת אהרן עמית ואהרן שמש. ר"ג, בר אילן, תשע"א. 144 עמ' + 67 עמ' באנגלית. (03-5318575)

לפני חמש שנים התקיים כנס באוניברסיטת בר אילן תחת הכותרת 'נוסח, מסירה ועריכה: תהליכים היסטוריים וספרותיים בהתהוות ספרות חז"ל', ועיקרי הדברים שנאמרו בו רוכזו בקובץ זה. הספר המרכזי שהותירו לנו חז"ל הוא התלמוד הבבלי, ואכן רוב המחקרים עוסקים בו, בעריכתו, בדיון הבלתי-נגמר במעמדן של הפיסקאות והסוגיות ה'סתמאיות' בתלמוד (ראה להלן), ועוד. מאמרים אחרים עוסקים בשאלות בעריכת הירושלמי ובדרך עריכת מדרשי ההלכה השונים. מאמר חשוב עוסק בנוסחה ועריכתה של 'ברייתא דמלאכת המשכן', חיבור קצר בן י"ד פרקים העוסק במשכן ובכליו (ומעט גם בבית המקדש הראשון והשני), ויש בו למעשה עריכה של חומר מדרשי בסגנון המשנה. פרופ' מנחם כהנא, ראש החוג לתלמוד באוניברסיטה העברית ותושב אלון שבות שבגוש עציון, דן גם בדרך ההדרה של חיבורים קטנים מסוג זה, שנמצאים לפנינו בנוסח משובש ביותר - אך אין אף כתב יד שיכול למלא את החסר (בלשונו: 'עדי הנוסח השלמים של ברייתא דמלאכת המשכן לקויים מאוד, ומתחרים ביניהם תחרות צמודה על התואר המפוקפק של כתה"י הגרוע ביותר'...). ובשאלה הנחצית אם עדיף להדפיס נוסח אקלקטי (=מלוקט מכל עדי הנוסח ע"פ הכרעת המהדיר) או נוסח המבוסס בעיקרו על כת"י אחד. מאמר מעניין, שמציג למעשה פולמוס

שלם בשאלה הנ"ל על מעמדה וזמנה של הפיסקה הסתמאית בבבלי, כותב פרופ' שמא יהודה פרידמן. הוא מציג את המחלוקת האקדמאית הוותיקה בגישה לסתמא, ואת תנועת המטוטלת בה לאחרונה כמה פרופסורים מכובדים - ובהם בעיקר פרופ' ירחמיאל ברודי מירושלים - נאבקים במגמה המשתלטת על הפקולטות לתלמוד לנתק את הסתמאות הרבות מגופו של תלמוד, לאחר את זמנן ולהמעיט בחשיבותן. מול קושיות הרבות של ברודי על הגישה המקובלת הזו טוען פרידמן: אכן קיימות מיעוט של סוגיות שאינן מתאימות לכלל שקבענו, אך כמו בתיאור כל תופעה ספרותית אחרת אין כוונה לקבוע כללים קשיחים, ונותרת על מכוונה חובתו של החוקר להפעיל שיקול דעת בכל מקרה לגופו. פרופ' פרידמן מבקש שגם המגמה החדשה לדחות את המקובל באקדמיה בנושא הזה 'תהיה מכוונת לא להפריד ולסתור - אלא לבנות ולנטוע', ויש גם הוסיף: ולהגיע לאמיתה של תורה.

ירושתנו - התשע"א. ספר שנה לתורתם של חכמי אשכנז. ספר חמישי. בני ברק, מכון מורשת אשכנז, תשע"א. תמוח עמ' + 47 עמ' באנגלית.

(yerushaseinu@gmail.com)

באיחור-מה יצא גם השנה הקובץ המכובד הזה, שבו חומר תורני מהמדרגה הראשונה. הוא מכיל כשלושים מאמרים מחכמים מדורות שונים, כאשר ראויים לציון ראשית-כל מאמרו של הגאון הרב יששכר מאיר זצ"ל, ראש ישיבת הנגב ומקים עולה של תורה בדרום הארץ, שמעולם לא הסתיר את מקורותיו האשכנזיים ואת חיבתו למנהגי אבותיו, בענין תקנת ארבע כוסות בליל הסדר; מאמר על מחלוקת גדולי אשכנז בדין עליה לתורה של עיור, ובירור דעתו של הרמ"א בענין זה; שני מאמרים על צורת קשר תפילין של ראש, והדגשת המקורות האשכנזיים העתיקים של הקשר ה'מרובע'; מאמר של הרב סטל בענין אמירת נשמת כל חי כסגולה, המשך למאמרו המרתק ב'המעין' טבת תש"ע (נ, ב) עמ' 49 ואילך; ועיון מחדש בפרשת שביו של מהר"ם מרוטנבורג ופדיית גופתו והבאתה לקבורה מאת הלמדן והחוקר הרב איתם הנקין, כוכב עולה בשדה המחקר התורני (מסקנתו היא שבעיקרון טעה אותו נדיב שפדה את גופתו של המהר"ם בהון רב בניגוד להדרכתו בחייו, אך מצד שני יתכן שבאותו זמן כבר פסו גדולי תורה מפורסמים באשכנז, אלה נהרגו על קידוש השם ואלה [הרא"ש ומשפחתו] ברחו, כך שהחשש שמא ילכוד המלך חכם אחר ויבקש הון רב עבור פדיונו כבר לא היה רלוונטי); ועוד רבים. גם מדורי התגובות 'והמה בכתובים' וסקירת הספרים החדשים 'כבוא הספר' חשובים ומעניינים מאוד. לוח מנהגי בית הכנסת לבני אשכנז מצורף בסוף הספר; ניתן היה להשיג אותו מראשית השנה כחוברת נפרדת או באתר ההוצאה. יהי רצון שפריחתה המחודשת של מורשת אשכנז, ביוזמתו ומרצו של הרב המבורגר שליט"א, תמשיך להטיל את חותמה על ההווה התורנית ועל הספרות התורנית בארץ ובחו"ל.

מחשבת חב"ד - מראשית ועד אחרית. דב שוורץ. ר"ג, בר אילן, תשע"א. 426 עמ'. (03-5318575)

פרופ' שוורץ כתב כבר עשרות ספרים העוסקים במחשבת ישראל של הזמן העתיק והזמן החדש. הספר הזה, שבעיקרו סוקר את התגבשות הרעיונות החסידיים אצל אדמו"רי חב"ד לדורותיהם, עוסק בין השאר בנושא 'נפיץ' - המאורעות בתנועה מאז פטירת הרבי האחרון זצ"ל, והתייחסות מפורטת לטענות של פרופ' דוד ברגר (שנידונו ב'המעין' תמוז תשס"ו [מו], ד [עמ' 82 ואילך, וטבת תשס"ז [מוז, ב] עמ' 63 ואילך) נגד הייחס המשיחי של רבים בתוך חב"ד כלפי הרבי זצ"ל. מצד אחד הוא משבח מאוד את אישיותו של פרופ' ברגר כאדם

וכחוקר, ובמיוחד את עמידתו על דעתו ועל עקרונותיו למרות הלחצים הכבדים ביותר שהופעלו עליו, ומצד שני הוא טוען שברגר, כפרופסור לתולדות הדתות, רגיש יתר-על-המידה לחריגות מסויימות מהדעות והאמונות המקובלות בעולם היהודי, ונותן להן פרופורציה מוגזמת. הוא כותב שבנידון דין - המשיחיות בחב"ד - ברגר החמיץ את ההקשר שלה - עולם יהודי שבו (אולי להוציא שוליים קיצוניים ביותר) הנצרות אינה אלטרנטיבה שנמצאת בכלל בתודעה, בוודאי שלא אצל חסידי חב"ד, ולכן הדקדוק בפרטי אמונת הייחוד והפגיעה-המסויימת שיש אולי בטהרתה ושלמותה ע"י חלק מחסידי חב"ד אולי נכון באופן תאורטי - אך לא מצדיק לדעת פרופ' שוורץ התייחסות אליה כבעיה גורלית שעתידו של העם היהודי תלוי בה. שוורץ כותב שאי אפשר גם להתעלם מההקשר הציבורי-פוליטי - הצורך בחיזוק הקשרים בתוך הציבור הדתי והרצון למנוע מחלוקות, בעיקר עם תנועה בעלת משקל ציבורי ומעשי כמו חב"ד. הוא גם משבח את ברגר, שמאבקו ב'אלוקותו' של הרבי 'הרים תרומה חשובה לדחיקת אמונה זו לשוליים'. הספר כולו מעניין מאוד, ובעיקר הפרקים האחרונים העוסקים בנושא הנ"ל.

דקדוקי סופרים השלם - מסכת גיטין כרך שלישי (פרקים ה-ו). סודרו ע"י חברי מכון התלמוד הישראלי השלם, בעריכת הרב הלל פרוש. ירושלים, יד הרב הרצוג, תש"ע. 66+רממה+23 עמ'. (02-6423242)

הכרך הקודם של דק"ס השלם על מסכת גיטין יצא לאור בשנת תשס"א, ואין זה מוגזם לעבודה עניקת כפי שדורש מפעל אדירים כזה. שהרי לא מדובר רק על ליקוט הגירסאות מכל כתבי היד וקטעי הגניזה וספרי הראשונים לנוסח המסכת - אלא גם על החיבורים 'מסורת הש"ס השלם' ו'ציונים לראשונים', הערות מחכימות על כל שינוי גירסא ראוי לציון והוספות אחרות. במקביל לפטירתו של הרב יהושע הוטנר זצ"ל, ראשו ומנהלו של המכון במשך כשבעים שנה [1], שהכרך הזה מוקדש לזיכרו, חלו שינויים במיקום המכון ובהנהלתו - הוא עבר לבנין 'שורון' שבמרכז ירושלים, ובהנהלתו הועמד הרב פרופ' אברהם שטיינברג, שנוסף לעבודתו הרפואית הוא מנהל בכשרון ובמרץ את כל פעולות יד הרב הרצוג, וחותרו ניכר גם בספר זה. ברכת הצלחה למכון הוותיק רבי-הענפים המחזק את נעוריו, שיזכה להמשיך ולצמוח ולהניב את פירותיו הספרותיים המשובחים לתועלת עולם התורה.

גירושי שוטה - כשירות וכפייה. כפיית בעל חולה נפש (שוטה) לגירושין בהלכה. מאת אברהם פרי. ירושלים, מכון פוע"ה הוצאה לאור, תשע"א. 83 + 117 עמ' באנגלית. (www.puah.org.il)

היום התמעטו מאוד העגונות הקלאסיות שבעליהן נעלמו ולא נודע מקומם, אך לעומתן קיימות נשים שאסונן הוא בעל שאיבד את שפיות דעתו והשאיר את אשתו שבוייה בנישואין וירטואליים. הספר הדורשונים הזה מציג לפני רבני ישראל תקציר של הנושא ההלכתי העמוק, הרחב והחשוב הזה, כולל תשעה פרקים הדנים בסימני השוטה, שמונה הדנים בעצם מחלת הנפש כעילה לכפיית גט, ועוד. הוא נערך בכישרון רב ע"י הרב אריה כ"ץ מרבני מכון פוע"ה ותושב מבוא חרון, אך לא היה מזיק אם גם החיצוניות שלו היתה נראית מקצועית ומוקפדת כראוי לו.